

UDK 781.5:316.4(497.11)

Pregledni rad

Ana MARTINOLI (Beograd)

Fakultet dramskih umetnosti Univerziteta u Beogradu

ana.martinoli@fdu.bg.ac.rs

MUZIČKI PROGRAM RADIJA B92 KAO JEZIK KULTURE OTPORA U SRBIJI – MUZIKA U FUNKCIJI DRUŠTVENE PROVOKACIJE I GRAĐANSKE MOBILIZACIJE*

Tekst analizira muzičku politiku B92 i njen muzički program koji je bio osmišljen, uređivan i plasiran tako da se opazio kao autentična nadogradnja, produžetak i svojevrsni akcenat misije Informativne redakcije te stanice. Žanrovska i stilska raznovrsnost muzičkog programa, jak autorski pečat, promovisanje novih, alternativnih i savremenih vrednosti su, kao glavna obeležja Muzičke redakcije Radija B92, doprineli tome da se ovaj sektor, uz Redakciju za kulturu, smatrao nosiocem, ali, još više, kreatorom urbanih trendova. Takođe, tekst će pokazati da su muzička politika i rad muzičke redakcije Radija B92 doprineli tome da se stanica afirmiše kao ključna medijska komponenta kulture otpora koja je uspostavljena tokom devedesetih godina 20. veka u Beogradu i Srbiji. Daleko od želje da muzikom samo razonodi svoje slušaoce, o muzičkom programu Radija B92 devedesetih se može govoriti kao programu koji je mobilisao, imao težinu političke komunikacije, bio radikaln i beskompromisan, moderan i progresivan, što je muzičkim emisijama i njenim autorima donelo kulturni status, a stanicu postavilo u sam centar turbulentnih političkih i društvenih dešavanja na izmaku 20. veka.

Ključne reči: *radio, B92, muzika, kultura otpora, community radio, alternativni medij*

* Tekst je nastao u okviru rada na projektu *Identitet i sećanje: transkulturni tekstovi dramskih umetnosti i medija (Srbija 1989–2015)*, projekat broj 178012 koji realizuje Fakultet dramskih umetnosti u Beogradu, a koji je finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

„Vreme je za pravdu, vreme je za istinu!“

(reči prve muzičke numere emitovane na talasima Radija B92, Disciplina kičme)

Radio B92 bi 15. maja 2019. godine proslavio svoj trideseti rođendan. Nekada najpoznatija nezavisna radio-stanica, ne samo u Srbiji, već i globalno, simbol otpora političkoj represiji i medijskoj cenzuri tokom devedesetih godina, bila je prepoznatljiva po beskompromisnom informativnom, ali i progresivnom i alternativnom muzičkom i kulturnom programu. Istorija ovog radija može se analizirati na različite načine, a kroz analizu rada Muzičke redakcije može se jasnije razumeti društvena i kulturološka misija ove stanice koja je bila jasno vidljiva kako kroz njeno programsko delovanje, tako i kroz *off air* aktivnosti.

Ovaj tekst je nastao oslanjajući se na materijale prikupljene kroz preko 30 dubinskih intervju sa urednicima, autorima, novinarima i osnivačima stanice¹, kao i na brojne arhivske izvore i teorijsku literaturu koja pomaže u razumevanju potencijala i mogućnosti radija kao medija koji mobilise i pokreće na društvenu i političku akciju.

Tekst za cilj ima prikaz i analizu razvoja i rada Muzičke redakcije, a u odnosu na političku represiju i dominantni kulturološki narativ u Srbiji devedesetih godina prošlog veka, odnosno ukazivanje na kapacitete muzičkog programa u kreiranju kritičkog mišljenja, informisanja, te ilustrovanja društveno-političkih okolnosti. Tako se muzički program ove stanice može posmatrati i kao jezik otpora, jezik medijske subverzije i jezik društvenog angažmana i mobilizacije publike, u kontekstu političkih dešavanja u periodu 1989–2000. godine. S obzirom na programske vrednosti i kvalitet današnjeg, savremenog radija u Srbiji i regionu, dominaciju zabavne funkcije i potpunu komercijalizaciju, ovaj tekst može poslužiti i kao vredna lekcija iz istorije radija i podsticaj budućim društveno-politički angažovanim audio projektima.

Osnivanje Radija B92 – „novi pogled na svet, za bolje sutra... kontra radio koji ste želeli“²

„Klica“ iz koje je izrastao Radio B92 bila je omladinska emisija „Ritam srca“ koja je emitovana na beogradskom Studiju B. Jednosatni program koji je realizovala nezavisna mini redakcija iscrtao je konture budućeg radija, ne gujući progresivan i slobodan duh, eksperimentišući stilom i formom, gradeći svoju autentičnost hrabrim izborom sagovornika i tema. Govoreći o počecima

¹ Intervjui su urađeni u periodu mart – maj 2014. godine, povodom obeležavanja 25. godina od osnivanja Radija B92.

² Ovim rečima otvoren je program Radija B92 15. maja 1989, a izgovorili su ih predsednik Omladine Jugoslavije, Branko Greganović, i predsednik Omladine Beograda, Dragan Pavlović.

rada ove stanice, jedan od osnivača i glavni i odgovorni urednik, Veran Matić, ističe da se paralelno sa osnivanjem višepartijskog sistema u Srbiji iskristalisala ideja „da se u elektronskom obliku dobije nešto nalik NON-u (Nove omladinske novine, prim. aut.) ili Studentu“.

Na talasu malo liberalnijeg pokreta u beogradskoj organizaciji omladine pokreće se eksperimentalni, petnaestodnevni program, kao jedan od načina obeležavanja rođendana Tita. Tako Radio B92 emitovanje započinje 15. maja 1989. godine, u sklopu Majskih svečanosti i Dana omladine.

Za razumevanje značaja i specifičnosti Radija B92 neophodno je poznavanje ukupnog, društvenog, političkog i medijskog konteksta, u kome stanica nastaje. Radio B92 nastaje u doba ogromnog raskoraka između unutrašnjih i spoljnih društveno-političkih prilika – u vreme pada Berlinskog zida, dok u SFRJ postoji jednopartijski sistem i u trenutku kada Komunistička partija na vlasti menja ime u Socijalistička partija Srbije. U tadašnjoj SFRJ svi glavni gradovi danas bivših republika su imali svoje omladinske radio-stanice, sa najprominentnijim Radio Študentom u Ljubljani i stanicom 101 Zagrebu. U Beogradu je do 1989. omladinska scena bila potpuno pod kontrolom zvaničnih medija, što je ukazivalo na to da ne postoji čvrsta politička volja da se pokretanje omladinskog radija desi. Jezik medija u ovom periodu je formalan, krut, potpuno lišen želje za autentičnošću, originalnošću, eksperimentom. Tokom 80-ih godina prošlog veka iz omladinskih organizacija u Jugoslaviji izraslo je ono što je kasnije preraslo u demokratske pokrete i demokratsku scenu Jugoslavije. Tako su omladinski mediji imali kapacitet da postanu važna alternativa – kulturološka, društvena i, najvažnije, politička – u okviru kojih se razvijao novi način razmišljanja i novi način govora, novi medijski tekst kojim se sa publikom komunicira. Omladinski mediji su imali važnu i profesionalnu funkciju, ne samo političku i ideološku – otvaranjem novih tema, afirmisanjem novih formi, eksperimentisanjem sa zvukom, kreirali su okvire novog medijskog jezika koji će uspostavljati neke nove oblike odnosa sa publikom. U tom ključu je nastao i razvijao se i Radio B92. Već od samog početka Radio B92 je sadržajem, stilom, načinom prezentacije, pa tako i svojim muzičkim programom i programom iz kulture nagovestio da će biti radikalno drugačiji od svega što je do tada na medijskoj sceni postojalo.

Svoju programsku misiju Radio B92 gradio je na principima Univerzalne deklaracije Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima. Sama Deklaracija je, uprkos činjenici da je u pitanju uopšten tekst, promovisala mnogo toga što je krajem 80-ih godina prošlog veka bilo novina u SFRJ. Da Univerzalna deklaracija UN o ljudskim pravima bude neka vrsta osnove programske politike predložio je Veran Matić, koji smatra da je upravo to obeležilo istorijat Radija B92 i dodaje: „Sloboda medija je uslovljena i drugim slobodama, dakle sve je neodvojivo od

tih 27 članova Deklaracije. Trudili smo se ne samo da se za njih borimo, nego i da ih praktikujemo, zastupamo. Radio je bio i medij, i zbir pokreta“.

Radio B92 se vrlo brzo pozicionira kao radio manjinā – u programu su mogli da se čuju glasovi predstavnika političke manjine, opozicije koja se tek pojavila i polako bivala legalizovana, nacionalnih manjina, što u vreme raspirivanja strasti i rata nije bilo popularno, seksualnih manjina, pripadnika LGBT populacije. Svoj identitet radio B92 gradi uspostavljanjem novog jezika – jezika slobode, ravnopravnosti, društvene raznolikosti. Posebnu dimenziju jezika stanice gradi njena antiratna orijentacija koja se jasno i čvrsto definiše sa sve jačim raspirivanjem rata u SFRJ. Tako Radio B92 postaje „antiratni medij, medij koji zagovara mir, kontakt sa kolegama i profesionalcima u bivšoj Jugoslaviji, ne zbog nostalgije već sa poslednjim ostacima razuma koji se čuvao u Sarajevu, Zagrebu, Ljubljani“, navodi Saša Mirković, jedan od urednika i direktora stanice.

Period osnivanja Radija B92 i, još više, godine rata i raspada SFRJ, u Srbiji su bile obeležene zatvaranjima, represijom i cenzurom medija, gušenjem objektivnog i nepristrasnog novinarstva. I dok se politička scena usložnjava i postaje višestranačka ugrožavajući apsolutnu vlast Slobodana Miloševića, medijsko tržište postaje predmet kontrole, monopolizacije, promovisanja zvaničnog propagandnog novinarstva i eskapističkih, strogo zabavnih programa, pojave turbo-folka koga promovišu najgledanije TV stanice bliske vladajućem režimu. I baš kao što je politička scena bila podeljena na patriote i izdajnike, tako su i mediji bili markirani kao podobni, režimski naspram opozicionih, neposlušnih, „izdajničkih“. Svojim objektivnim novinarstvom, otvorenom kritikom režima, zagovaranjem poštovanja različitih oblika sloboda i ljudskih prava, konačno i antiratnim angažmanom, Radio B92 je vrlo brzo postao vodeći medij među onima koji su bili označeni kao nezavisni i, samim time, nepodobni. Muzička redakcija je svojom aktivnošću pratila osnovni smer ukupne programske i kulturološke politike B92, koristeći muziku da izrazi sve ono što je Informativna redakcija stanice izražavala rečima, kroz vesti, reportaže, intervju.

Aktivnost i rad Muzičke redakcije i Redakcije za kulturu B92 biće analizirani u ovom tekstu iz različitih perspektiva:

- kroz programsko delovanje stanice (*on air*), koje je podrazumevalo vrednosno jasno definisanu politiku i programske ciljeve;
- kroz programske akcije koje su animirale i mobilisale građane da postanu aktivni učesnici političkih i društvenih procesa koji su obeležili 90-e godine u Srbiji (*off air*);
- onlajn aktivnosti u vreme gašenja stanice i posebno za vreme NATO bombardovanja u proleće 1999. godine.

Sve analizirane aktivnosti stanice u ovom tekstu se odnose na period od osnivanja 1989. do petooktobarskih promena 2000. godine.

Programska evolucija Radija B92 i razvijanje delatnosti koje su bile zasnovane na izlasku iz radijskog studija, ali i izmeštanju programa iz FM polja u onlajn, u velikoj meri su pratile hronologiju gašenja radio-stanice kojih je do 5. oktobra 2000. godine bilo četiri.

Prvo gašenje Radija desilo se 9. marta 1991. godine, tokom građanskih demonstracija koje je obeležio izlazak tenkova na ulice glavnog grada. Program je tada prekinut na nešto manje od 24 sata.

Drugo gašenje Radija desilo se, takođe, tokom građanskih i studentskih protesta, 3. decembra 1996. godine. Ovoga puta signal je izostao iz etra čak pedeset sati.

Treće gašenje 2. aprila 1999. godine podrazumevalo je ne gašenje signala radija, već kompletno preuzimanje tehničke i intelektualne svojine Radija od strane predstavnika režima Slobodana Miloševića tokom vanrednog stanja u državi i NATO bombardovanja.

Četvrto gašenje je vezano za ukidanje projekta B292, emitovanog na talasima III programa Studija B (99.1 MHz), u periodu od 2. avgusta 1999. godine do 17. maja 2000. kada je Radio ponovo ugašen i iseljen iz studijskih prostorija³.

Aktivistički kapacitet Radija B92 donekle se može tumačiti i kroz prizmu njegovog nedefinisanog, ilegalnog statusa. Po mnogo čemu, stanica svojim autentičnim jezikom, neformalnim stilom, provokativnim tonom i sadržajem koji je često na granici brutalnog, plutajućom programskom šemom, upečatljivim radio autorima, podseća na piratske radio-stanice. Naime, sve do 1997. godine B92 je program emitovao bez regularne dozvole⁴, što je dodatno otva-

³ Beograd je, sa oko dva miliona građana, u maju 2000. godine posle nelegalnog upada predstavnika Miloševićeve vlasti u Studio B, i preuzimanja gradske televizije i radija Studio B, ostao i bez B292, ali i programa bilo koje druge nezavisne, nerežimske stanice, uz izuzetak omladinskog Radio Indexa, čiji je signal bio slab, često ometan, a informativno-politički sadržaj neretko cenzurisan. Međutim, u roku od 24 sata novinari B92 nastavili su da šalju informacije iz Beograda putem interneta i satelita do ANEM-ovih stanica i ostalih partnera u regionu. Zahvaljujući snažnoj podršci, vesti Radija B92 moglo je da čuje više od 60 posto ljudi u Srbiji i još više korisnika interneta širom sveta. Ipak, Radio B292 je od maja do avgusta 2000. godine bio ograničen isključivo na svoje internet izdanje, koje, s obzirom na neznatan broj internet korisnika, nije uticalo na povećanje spektra izvora informisanja za građane, a od avgusta počinje emitovanje programa ove stanice sa talasa Radio Drine i predajnika na Majevici (Republika Srpska), kasnije i iz Rumunije. Oba pokušaja su, zbog policijskog ometanja, bila relativno neuspešna.

⁴ Prema rečima Saše Mirkovića nakon drugog gašenja stanice ona prelazi u legalni status i to na intervenciju tadašnje predsedavajuće Međunarodne federacije novinara, Ketii Marton, kod predsednika Slobodana Miloševića.

ralo prostor kako za ometanje programa stanice, tako i za njeno označavanje kao pobunjeničke, piratske. B92 je, zapravo, kao i većina opozicionih medija, bila talac postojećih problema u oblasti pravne regulacije medija devedesetih godina prošlog veka. Samo neki od tih problema bili su neusklađenost starih i novih zakona, kolizija saveznih i republičkih zakona, nepostojanje nezavisnog nadzornog tela zaduženog za elektronske medije i nespremnost nadležnih ministarstava na saradnju, kada je reč o registraciji radio i TV stanica.

Konačno, da bi se razumeo rad Muzičke redakcije potrebno je staviti ga u kontekst celokupnog rada i delovanja ove stanice koja se po programskim ciljevima, vrednostima i usmerenju svoje programske politike i vezama sa zajednicom može tretirati kao *community* radio. Svetska asocijacija *community* radio-stanica (AMARC) nudi veoma široku definiciju – „Community radio, ruralni radio, kooperativni radio, participatorni radio, alternativni, obrazovni... prakse i profili su veoma raznovrsni... Njihovi signali mogu dosežati samo kilometar udaljenosti, a mogu „pokrivati“ celu jednu zemlju. Neke su u vlasništvu neprofitnih organizacija, neke samih slušalaca, studenata, crkvi, sindikata...“.⁵

Downing (2011) navodi da su, deklarativno, *community* mediji na svojim počecima bili vezivani za neprofitne asocijacije, te da su izrasli prevashodno iz kulturnih i političkih agendi, sa često inovativnim tehničko-tehnološkim rešenjima i entuzijazmom – amateri i volonteri su zaslužni za opstanak najvećeg broja *community* radijskih inicijativa i projekata. O pojmu zajednice, ključnom za razumevanje *community* radio koncepta, Dauning govori sa aspekta „društvene povezanosti“ – načina na koji smo mi, pojedinci, uključeni, ugrađeni u naš lokalni, kulturni i nacionalni kontekst. On vidi *community* medije kao „*mediasphere* namerno kreirane da (zadovolje) svrhe zajednice“ (Dauning 2011: 116–117 u: Martinoli 2014).

Ipak, ni najšire postavljene definicije *community* radija ne uspevaju da obuhvate svu raznovrsnost i specifičnost Radija B92. Na to skreću pažnju i neki od autora koji su se bavili društvenim angažmanom i aktivizmom stanice, navodeći da ona za sebe bira ime „urbani radio nastojeći da pokaže svoju različitost kako u odnosu na komercijalni radio i lokalne radio-stanice čiji su programi svojom tradicionalnošću forme, tematskom orijentacijom, te načinom vođenja i organizacije još uvek više okrenuti seoskoj ili „novogradskoj“, a najmanje gradskoj populaciji (danas i ka novim elitama), tako i u odnosu na druge modele „nezavisnih“, „trećih“ radio-stanica, oslonjenih na društvene, aktivističke pokrete (najčešće socijalno orijentisanih, bez izrazite kulturološ-

⁵ What is Community Radio?, URL: <http://www.amarc.org/?q=node/47>, pristupljeno: 3. novembra 2018.

ke/umetničke specifičnosti)“ (Šešić 1997: 352–353). Šešić u nastavku upravo muzičke programe prepoznaje kao „najbolji znak raspoznavanja okrenutosti stanice određenom kulturnom modelu“ (1997: 353).

Kulturna politika Radija B92 je počivala na multimedijalnosti, podržavanju alternative, pluralizma mišljenja i demokratičnosti. Društveno-politička, dešavanja u medijima i kulturi u periodu postojanja Radija B92 intenzivno su uticali na karakter, strukturu, jezik i funkcije ovog programa. Dopunskim, vanprogramskim aktivnostima, kao i novim oblicima tehničke i produkcione organizacije uspešno je probijana medijska blokada. „Želeli smo da povežemo Beograd sa glavnim tokom dešavanja u umetnosti i muzici. Pokušavali smo da kreiramo, uspostavimo novi jezik, novi način izražavanja“, navodi Miomir Grujić Fleka, jedan od najistaknutijih autora Radija B92. (Collin 2001: 14)

Muzička redakcija Radija B92

Muzika kao osnovno izražajno sredstvo radija konstitutivni je element koji gradi jezik svakog radio-programa. Njene funkcije u programu mogu biti različite: informativna, obrazovna, zabavno-rekreativna, mobilizatorska, propagandna. U programu Radija B92 muzika je, od samog početka, bila jedan od ključnih elemenata identiteta stanice, sadržaj oko koga, kao ni oko misije i ciljeva Informativne redakcije, nije moglo biti kompromisa. Oslanjajući se na već definisane principe celokupnog programa i promovisanje slobode i demokratskih principa, kao jedna od važnih uloga stanice nameće se i ideja o transformaciji društva do koje će, između ostalog, dovesti i ono što su saradnici radija nazvali „oslobađanje kroz kulturu“. Jedna od ideja koju je muzički program Radija B92 od početka sledio je bila ta da se ne teži visoko formatiran, kontrolisanim programima po ugledu na britanske radio-stanice, koje su emitovale muziku automatizovano, po unapred utvrđenim spiskovima. Iako su iskustva iz inostranstva govorila da je dominantni princip rada emitovanje po unapred zadatom algoritmu, bilo je jasno da će primena takvog načina rada biti nemoguća za radio-stanicu koja muzikom želi da postigne autentičnost, provokativnost, ali i da u realnom vremenu prati turbulentne društveno-političke okolnosti u kojima funkcioniše.

U vreme osnivanja Radija B92 beogradski etar karakterišu radio-stanice čiji je muzički izbor veoma skučen, predvidljiv, dominiraju lake, popularne note, večiti hitovi. Devedesete godine donose i osnivanje radio-stanica bliskih režimu koje svojim slušaocima nude vrhunski eskapizam kroz emitovanje hiperkomercijalne elektronske plesne muzike koja dobija pun zamah na prostoru bivše SFRJ, kao i kroz sasvim novi muzički žanr, turbo-folk. Podilaženje ukusima najšire publike mnogim radio-stanicama obezbeđivalo je ne-

prikosnoven status najslušanijih. Nasuprot njima gradski Studio B je ostavio iza sebe svoj zenit programske kreativnosti i autentičnosti. Od sredine 80-ih godina taj program gubi oštricu, bar kada je muzika u pitanju, kao i želju za otkrivanjem nove muzike, relevantne za mlađu publiku.

Jezik muzičke politike Radija B92 bio je po mnogo čemu specifičan: „Deluje nestvarno gledajući unazad da je npr. B92 bio prva radio-stanica koja nije emitovala folk muziku. To ne treba mešati sa turbo-folk i folk muzikom koja je došla kasnije, to je bilo vreme Posela na Kalemegdanu, *mainstream* manifestacije koje su organizovale državne stanice. Bili smo ledolomci“, ističe Saša Mirković.

O progresivnosti Muzičke redakcije B92 i razvijanju autentičnog jezika muzičkog programa koji za cilj ima „razgovor“ sa publikom koji je daleko izvan zabavnih dominantnih u srpskom etru početkom 90-ih godina prošlog veka svedoče i dostupni izvori – „...B92 je razvio i veliki broj muzičkih emisija u užem smislu, informativne ili edukativne prirode, zatim top liste određenog muzičkog žanra, a neke emisije su bliske drugim formama „kulturoloških“ programa, intervjua...“ (Šešić 1997: 365).

Muzički program Radija B92 od početka je bio kreiran tako da se u subverzivnom smislu smatrao pandanom poslu koji je obavljala Informativna redakcija. Utisak najvećeg dela auditorijuma stanice se poklapao sa utiskom muzičkih urednika i autora stanice – za njih je muzička redakcija bila politički najradikalniji deo radija. Prisećajući se početaka rada Muzičke redakcije, jedan od njenih najpoznatijih urednika, Gordan Paunović, kaže: „Želeli smo da promenimo zvuk radija u Beogradu i to smo ugradili u Muzičku redakciju B92. Mi smo bili mladi slobodni ljudi koji su odabrali jednu formu izražavanja koji je bila muzika i nismo želeli da nas išta sputava. Bilo je trenutaka kada je to izašlo na površinu i bilo vidljivo. Svako je tražio prostor za sebe koji mu je bio uskraćen negde drugde. Novinarima je to bio Radio Beograd 1, emisija „Niko kao ja“, odakle su potekle Cece (Svetlana Lukić i Svetlana Vuković, autorke Peščanika, prim. aut.), Nela (Antonela Riha, urednica Informativne redakcije Radija B92, prim. aut.),... Generalno svi smo imali tu neku vrstu motiva i inspiracije koja nas je slala na peti sprat Doma omladine (prostor u kome je bio smešten studio Radija B92, prim. aut.) jer je to bila zona slobode koju nismo mogli na nekom drugom mestu da osvojimo. I svako se borio kako je umeo najbolje“. Raznovrsnost muzičkog programa, promovisanje novih vrednosti, otvorenost za eksperiment i neograničenost tradicionalnim formama – sve zajedno pozicioniralo je Muzičku redakciju, uz Redakciju za kulturu B92, kao kreatore urbanih trendova u Beogradu.

Radio B92 je zvukom i sadržajem, jezikom svog programa, delio sudbinu grada, pa su se društvene promene direktno reflektovale na program i rad saradnika. Jezik stanice je bio beskompromisan, direktan, precizan i, za mnoge, često brutalan, ali autori i urednici su smatrali da je to bio adekvatan odgovor na događaje koji su obeležili srpsko društvo devedesetih godina prošlog veka. Jedna od misija stanice bila je da svoju publiku zaštititi od apatije i eskapizma koje su pojačavali *mainstream*, zvanični i režimski mediji. Sve je bilo odgovor, ilustracija i replika na društveno-političke događaje, pa je samim tim i biranje muzike bilo „aktivno“, navodi Dušana Nikolić, autorka Redakcije za kulturu B92, koja nastavlja: „Nama se tada zamerala agresivna muzika, ali nisi mogao da slušaš radio ravnodušno. Dijapazon tema celog programa je bio drugačiji i zato je bila važna ta interaktivna muzička podloga. Ljudi su znali po tome kakva je muzika na radiju šta se dešava u gradu.“

Ono što je definisalo i obojilo rad Muzičke redakcije sve do petooktobarskih promena 2000. godine je očigledna energija muzičkih urednika i autora koji su delovali bez ikakve cenzure ili autocenzure, bez kalkulacija i bez razmišljanja o posledicama. Prema rečima Gordana Paunovića, radio je upravo na račun te osećajnosti, očigledne i direktne, uspeo da izgradi sledbeništvo koje je bilo u mnogo čemu fanatično, i upravo ta vrsta lojalnosti se tokom godina pokazala kao jedan od presudnih faktora opstanka stanice.

Kada je reč o identitetu muzičkog programa može se konstatovati da on nije izgrađen spontano, postojale su jasne odrednice – vrednosne, kulturnološke, estetske – koje su usmeravale celokupan programski, pa samim tim i muzički sadržaj. Ipak, ne može se govoriti o strogo kontrolisanom planu da se baš takav identitet formira. Zajednička ideja svih urednika i autora stanice bila je osvajanje novog medijskog prostora za popularnu kulturu i njen prateći muzički izraz, odnosno za sve ono što nije suštinski pripadalo *mainstreamu* i komercijalnoj muzici. Ključne reči kojima bi se mogla opisati muzička politika stanice, pa samim tim i njen muzički identitet i jezik bile bi – radikalno, savremeno, alternativno, progresivno.

„Bilo je radikalno i bili smo svesni toga. Puštali smo underground... Nismo znali za neke granice, nije ih niko postavljao, pa je bilo glupo da ih sami postavimo. Ja sam imao veliki respekt prema onome što Informativna redakcija radi, a mi smo to isto radili s muzikom. Mi smo pomerili granice muzikom. Postavljali smo nezgodna pitanja, ‘bušili’ smo tamo gde se ne sme“, priseća se rada u redakciji Miško Bilbija, prvi muzički urednik B92.

Strategije programske politike koje su obeležile program Radija B92 su bile inovativnost, jak autorski pečat, sloboda i eksperiment. One su za današnje vreme skoro jednako progresivne, kao za devedesete godine prošlog veka. Ideja je bila slušaocima ponuditi materijal za razmišljanje, a ne podilaziti naj-

širem muzičkom ukusu, vezati publiku za stanicu sadržajem koji je za nju važan ili, kako to navodi Gordan Paunović, „mislim da je to koliko si ti ljudima potreban ono što definiše tvoju popularnost, a ne koliko ćeš im zadovoljiti svaku muzičku želju. Mi smo ljudima nametali određeni društveni i kulturni sadržaj i politički stav i vreme je pokazalo da smo bili u pravu“.

Programske akcije Radija B92 i njihova uloga u mobilizaciji publike

Programske akcije stanice za cilj imaju dodatno jačanje i promovisanje osnovnih karakteristika programa, promociju novog sadržaja, kao i stvaranje zajedničke programske vrednosti oko koje se okupljaju svi autori programa, bez obzira na to koliko su različiti njihovi pojedinačni programi ili emisije. Programske akcije mogu biti vezane samo za određene segmente programa – recimo za *prime time*, kao najvidljiviji segment programa i segment sa najviše slušalačkog potencijala – ili za specijalizovane programe čiju popularnost i slušanost stanica želi da poveća. Rezultat uspešne programske akcije može biti jačanje odabranog identiteta, izgradnja svesti slušalaca o brendu stanice i njegovim vrednostima, prepoznavanje i usvajanje programske orijentacije stanice.

Ako programske akcije Radija B92 shvatimo kao poseban oblik medijskog aktivizma i poseban oblik komunikacije sa publikom, onda se može zaključiti da je stanica postupala i delovala u maniru najuticajnijih građanskih pokreta čija je samo jedna komponenta bio medijski sadržaj. „Medijski aktivizam se ponekad posmatra kao cilj sam po sebi, ali se često ljudi zainteresovani za medijski aktivizam prvo uključuju u različita pitanja vezana za socijalnu pravdu. Potom prepoznaju pristup medijima kao ključnu komponentu aktivističkog rada o bilo kom pitanju. Aktivističke medijske grupe imaju običaj da ne poštuju postojeće granice (društvenih) pokreta, već da ih prevazilaze“ (Dunbar-Hester 2014: 3).

Radio B92 je kroz svoje programske akcije, bilo da su kreirane kao deo programa ili su podrazumevale izlazak iz studija, kod svoje publike uspeo da stvori percepciju ne samo o identitetu radio-programa, već o mnogo širem društveno-političkom pokretu, čime je ukazao na kapacitete i mogućnosti najšire shvaćenog medijskog aktivizma.

Može se reći da su njegov program kreirali podjednako urednici, autori i novinari stanice, ali i sama publika, različite grupe umetnika, te dešavanja u gradu, na ulicama, ali i širi društveno-politički kontekst. Radio B92 je na mnogo načina bio prvi istinski participatorni medij u tadašnjem FM etru, na momente čak i bukvalno, ostavljajući otvoren mikrofon za sve slušaoce koji bi se uključivali direktno u program bez navigacije voditelja u studiju, ali mnogo više kroz brojne akcije koje ne bi bile realizovane bez aktivnog uključivanja

publike, slušalaca⁶. Tako jezik programa aktivno grade i slušaoci, uvodeći žargon, sleng, lični pečat u zvaničan medijski tok. Eksperimentišući sa formom, granicama, programskim, estetskim, ideološkim, političkim, Radio B92 uspeva da kreira više identiteta – svaki slušalac je imao svoju definiciju onoga što za njega predstavlja B92, ali je sve povezivao visoko emotivan i lojalan odnos prema stanici. Sve to daje osnova za tvrdnju da je B92 bio mnogo više od radio-stanice, već da je bio širi kulturni pokret i upravo zbog toga „imao je snage da izađe na ulicu, da izađe iz radijskog studija i da bude prepoznat kao neki nosilac društvene svesti, zato su te akcije imale toliko odjeka“, navodi Tomislav Grujić, autor i muzički urednik stanice posle 2000. godine. On nastavlja: „Bili smo na ulicama sve vreme, bili smo napolju, i na koncertima, u klubovima... To sad zvuči malo romantično – nisam siguran da smo znali šta radimo, ali smo znali da moramo to da radimo“.

Imajući u vidu delovanje Radija B92 možemo ga smestiti u prostor između alternativnih medija, društvenih pokreta i tzv. DIY aktivizma⁷. Kreirajući specifično medijsko okruženje svojim programom, Radio B92 je zapravo kreirao čitav prostor, u etru i van njega, koji su definisale društvene i političke vrednosti. Kao ishod svih programskih akcija koje je stanica realizovala može se nazreti želja da se B92 percipira kao nosilac kritičke i progresivne društvene svesti. Upravo je ta želja obeležila i programske akcije stanice koje su imale odjeka daleko preko granica čujnosti i dostupnosti njenog radio-programa. Akcije koje će biti pomenute u tekstu su u svojoj osnovi imale antiratni angažman, koji je bio karakterističan za ceo program stanice, kao i mobilizaciju publike i pritisak na režim koji je ometao ili potpuno zabranjivao rad stanice.

Prvo zvanično zatvaranje Radija 9. marta 1991. godine izbacilo je muziku u prvi plan s obzirom na to da je emitovanje policijskim nalogom bilo dozvoljeno, ali uz uslov da se pored čitanja zvaničnih izveštaja državne agencije Tanjug program kreira samo muzički. Muzički saradnici su smislili način

⁶ Samo neke od tih akcija su „Sve Predsednikove bebe“, „Miting debelih“ i sl. koje će biti predmet i tema drugog dela ovog teksta.

⁷ DIY, skraćenica od Do It Yourself, Uradi sam, u ovom slučaju se odnosi na one oblike društvenog i političkog, odnosno medijskog aktivizma, u kome medij postaje aktivan pokretač, kreator i inicijator procesa, događaja, jednokratnih ili dugoročnih aktivnosti, kojima pokušava da mobiliše svoju publiku. Ovaj oblik aktivizma nije ograničen na jednu formu, može podrazumevati više paralelnih inicijativa u različitim medijima ili oblicima. Specifičnosti DIY kulture bi mogle biti želja da se kreira van zvaničnih institucija, bez podrške tih istih institucija, oslanjajući se na sopstvene resurse – materijalne, kreativne, produkcione. DIY aktivizam istovremeno omogućuje izgradnju autonomnog, specifičnog jezika kojim se publika mobiliše, informiše, poziva na akciju. U kontekstu ovog teksta, muzički program Radija B92 u svojim pojedinim segmentima zastupa i usvaja koncepte DIY aktivizma, što će se kasnije preneti i na brojne programske akcije stanice van studija.

kako da premoste informativnu blokadu – u programu su emitovane isključivo numere koje su naslovima, tempom, ritmom, tekstovima, opisivale sukobe na ulici i stanje povišene napetosti i tenzije. U momentu kada su gradskim ulicama Beograda prolazili tenkovi sa talasa B92 je odjekivao naslov *Fight The Power*, rep himna grupe Public Enemy. Tako muzički program postaje jezik otpora, pobude, mobilizacije, nadogađujući jezik informativnih sadržaja, šaljući još direktniju i intenzivniju poruku svojoj publici. Prisećajući se dešavanja tog 9. marta 1991. godine, Veran Matić kaže „Uvek se pojavi neki heroj koji uradi samoinicijativno ono što niko nije planirao, ali svojim talentom, hrabrošću, buntom, kreativnošću, odreaguje na pravi način. Miško (Bilbija, tadašnji muzički urednik, prim. aut.) je tada odreagovao. Dva policajca su nas čuvala i bili smo sami na spratu. Onda je on rekao: ‘Ja ću malo da puštam tu protestnu muziku, neće oni ništa pokapirati’ i napravio je celodnevni hepening progresivne, protestne muzike koja je bila jasan poziv građanima, šta treba da rade kada prvi put imaju tenkove na ulicama i kad se vidi da režim ima naprsline, da je reakcija režima drastična, što predstavlja neku novu vrstu ohrabrenja“.

Bio je to jedinstven spoj muzike i događaja, *soundtrack* aktuelnog trenutka. Prema mnogima, muzika B92 je odigrala dosta bitnu ulogu u političkim i društvenim previranjima u to vreme. „Pesme Parafa, Pankrta, Prljavog kazališta, pesme u kojima je opevan sukob s policijom, koje su mnogi smatrali artificijelnim i pomodnim prenošenjem panku upravo zbog neautentičnosti i nedoživljenosti sukoba... zazvučale su novom snagom“. (Šešić 1997: 366)

Ovo je bila i prva otvorena promocija radija kao „centralne komponente underground pokreta – glas urbanog Beograda pritiskom“ (Collin 2001: 41), otpora koji će funkcionisati narednih godina. Dan kasnije, 10. marta 1991, studenti koji su protestvovali počeli su da skandirajući traže povratak regularnog programa Radija B92. U osam uveče stanica je počela da emituje svoje vesti. Prvi, ali ne i poslednji put, Radio B92 je vraćen u etar zahvaljujući podršci sa ulica. Rezimirajući aktivnosti Muzičke redakcije Miško Bilbija zaključuje: „9. marta kad su nas zatvorili i zabranili govorni sadržaj, mi smo muzikom izvukli Beograd na ulice. Koristili smo sva sredstva koja su nam bila na raspolaganju, nismo se plašili. Iako smo bili za gramofonima, bili smo zapravo na ulici“.

Već iduće godine, 1992, dešava se projekat Rimtutituki⁸, zabeležen kao čin antiratne akcije, antiratne kampanje, u vreme kada Beograd nije bio mnogo glasan protiv rata. „Ovaj projekat predstavlja „prst u oko“ onima koji su odgovorni za haos koji je nastao u zemlji, odnosno, otvoreno se suprotstavljajući vlasti, beogradskim državnim medijima i njihovom ratno-huskačkom

⁸ Projekt je podržala i Jugoslavenska banka za međunarodnu ekonomsku suradnju – Jumbes, na čelu s Ivanom Stambolićem koji je osigurao novac za koncert, ali i za iznajmljivanje sada već legendarnog kamiona.

programskom obrascu“.⁹ Projekat je okupio članove muzičkih grupa EKV, Partibrejkers i Električni orgazam. „U holu beogradskog SKC-a dolaze na ideju da snime i singl kojim će širiti antiratnu propagandu. Komponiraju pjesmu „Slušaj 'vamo!“ s ključnim refrenom „Mir, brate, mir“, koju izdaje Radio B92, uz dogovor da se ona ne smije naći ni u kakvoj vrsti prodaje.“¹⁰ Muzički performans podrazumevao je vožnju na otvorenom kamionu ulicama Beograda, deljenje besplatnog singla prolaznicima i aktivno slanje poruke protiv ratnih sukoba koji su počeli da se šire nekadašnjim republikama SFRJ. Spot za ovaj singl koji je objavio B92 bio je i jedini realizovan sadržaj ovog projekta, s obzirom na to da planirana ploča nikad nije objavljena. Sa istim ciljem, slanjem antiratne poruke, naredne godine u organizaciji Radija B92 dešava se koncert za Sarajevo. Pred sam početak rata u Bosni 1993. na ovom događaju se okupilo preko 25.000 ljudi. Takav oblik muzičkog događaja se tokom devedesetih godina prošlog veka u Srbiji nije dogodio – da se van organizacije političke stranke ili političkog pokreta okupi taj broj ljudi¹¹.

Sve ove programske akcije povezuje zajednička nit – u njima je muzika jezik otpora i pobune – što naglašava osnovnu nameru autora, urednika i novinara ove redakcije, kako sumira Gordan Paunović: „Želeli smo sve vreme da kažemo da nismo samo ljudi koji puštaju muziku, već da smo ljudi koji imaju stav o životu, o društvu, o politici, o kulturi, o tome šta se dešava oko nas, želeli smo da pokažemo da se naš glas čuje i kroz muziku i na neke druge načine“.

Društveni angažman muzičkog programa nije izostao ni u periodu najvećih građanskih i studentskih protesta od decembra 1996. do marta 1997. U ovom periodu o aktivizmu Muzičke redakcije B92 može se ponovo najviše govoriti u smislu mobilizacije i dodatne političke propagande. Radikalnost i beskompromisnost zvuka stanice, karakteristična za najranije dane Devedeset dvojke, ponovo je bila aktuelna. Dešavanja na ulici imala su adekvatnu muzičku podlogu na programu Radija.

⁹ Projekat: Rimtutituki, URL: <http://solair.eunet.rs/~gabriel/rimtutituki.htm>, pristupljeno: 12. septembra 2019.

¹⁰ 19 GODINA KASNIJE: Kako su EKV, Partibrejkersi i Električni orgazam pokušali zaustaviti rat i Miloševiću pokazali srednji prst, URL: <https://lupiga.com/vijesti/19-godina-kasnije-kako-su-ekv-partibrejkersi-i-elektricni-orgazam-pokusali-zaustaviti-rat-i-milosevicu-pokazali-srednji-prst?page=3>, pristupljeno: 18. septembra 2019.

¹¹ „Najupečatljiviji momenat je ta snažna energija koja se pojavila i koju smo mogli da vidimo, jedna strašna želja da se zaustavi zlo. Ono što smo osećali tada, mislim da je bilo dvostruko – s jedne strane da je moguće zaustaviti rat i da je moguće sprečiti divljaštvo, ali u isto vreme i da to što radimo nije dovoljno. I to smo imali sve vreme tokom svih ratova kao najupečatljiviji događaj“, izjavio je Veran Matić, director B92, o koncertu za Sarajevo 1992, izvor RadioSarajevo.ba.

Treće gašenje Radija B92 podrazumeva zapravo preuzimanje svih tehničkih i programskih kapaciteta stanice od strane režima, u prvim danima NATO bombardovanja 1999. godine. Da je režim bio svestan kolika je moć muzike kao jezika otpora, pobune, ali i određenja kulturološke i političke orijentacije govori i činjenica da je, odmah po preuzimanju programa Radija B92, jedna od prvih aktivnosti novih, režimskih urednika bila da se zabrani emitovanje inostrane muzike, muzike na engleskom jeziku, od rokenrola do plesne elektronske muzike, te da jedini muzički jezik stanice bude „patriotski“, odnosno da muzika bude na srpskom ili na jezicima „prijateljskih“ zemalja poput Rusije i Grčke¹².

Konačno, možda najveće kulturno dešavanje, mešavina političkog i umetničkog angažmana, u ovom periodu bila je rok turneja koju su, pod sloganom „Nije ljudski ćutati“ organizovali B92 i ANEM krajem 1999. godine. Sa ciljem da se animira apatična omladina i da se povrati vera u mogućnost promene, lokalne sredine u Srbiji obilazili su neki od najboljih srpskih bendova poput Kanda, Kodža i Nebojša, Darkvud Dab i Sunshine. Odziv publike je bio masovan i svuda rekordan što je pokazalo i želju publike širom Srbije za nekim drugačijim sadržajima od onih koji su se nametali putem državnih i mainstream komercijalnih medija.

„Drugi cilj kampanje podrazumevao je tribine u popodnevnim satima, na kojima je ostvaren susret beogradskih i lokalnih novinara sa građanima, razmenjena iskustva u okruženju poslednjeg Zakona o javnom informisanju¹³, predstavljena aktivnost nevladinog sektora“.¹⁴

Poseban oblik aktivacije Muzičke redakcije vezan je za onlajn okruženje koje će biti ilustrirano projektom NetAid¹⁵. Da bi se razumela važnost,

¹² O ovome piše i Matthew Collin u svojoj knjizi *Guerilla Radio*, ali su i sećanja autorke teksta, koja je u trenutku preuzimanja stanice na Radiju B92 bila angažovana kao novinarka Muzičke redakcije B92.

¹³ Zakon o javnom informisanju donet je 21. oktobra 1998. godine, na predlog Vlade Mirka Marjanovića, u kojoj je ministar za informisanje bio Aleksandar Vučić. Donet po hitnom postupku, uz napuštanje Skupštine opozicionih poslanika, ovaj drakonski Zakon je podrazumevao neke od rigoroznih, brutalnih odredbi, među kojima su i te da tužilac ne mora da dokazuje optužbu, a okrivljeni (vlasnik lista, glavni urednik, director...) dužan je da u roku od 24 sata sudiji za prekršaje predoči dokaze o svojoj nevinosti. „Prema za sada raspoloživoj dokumentaciji, pozivanjem na Zakon o informisanju u Srbiji je kažnjeno dvadesetak medija, od kojih neki, poput Glasa, Blica i Dnevnog telegrafa, i po nekoliko puta. Sa medijske scene nestali su Dnevni telegraf, Naša Borba, Evropljanin. Preživeli kažnjenici grcaju u dugovima i sa zebljom čekaju novu prijavu. Država je prema prvim procenama dosad kaznila neposlušne sa 16 miliona dinara“, stoji u tekstu nedeljnika *Vreme* objavljenog 23. oktobra 1999, a navodi se na portalu *Medija&Reform*, URL: <https://mediareform.rs/zakon-o-javnom-informisanju-1998-sedamnaest-godina-nakon-ukidanja/>, pristupljeno: 5. septembra 2019.

¹⁴ Turneja „Nije ljudski ćutati“, URL: https://www.vreme.com/arhiva_html/467/19.html, pristupljeno: 4. septembra 2019.

¹⁵ Projekat NetAid pokrenut je sredinom aprila 1999. godine, u trenutku kada je sva aktivnost

ali i progresivnost projekta NetAid potrebno ga je staviti u kontekst onlajn komunikacije u Jugoslaviji 90-ih godina prošlog veka.

Od Dejtonskog sporazuma broj korisnika interneta u Jugoslaviji je porastao i učinio ga masovnim medijem koji je omogućio komunikaciju preko granica. Njegov potencijal kao oruđa za izbegavanje cenzure prvi put je demonstriran tokom studentskih protesta 1996/97, ali sve do NATO bombardovanja on nije prepoznat kao ozbiljno propagandno oružje.

Radio B92 je kao medij bio pionir i na polju korišćenja interneta kao kanala distribucije svojih sadržaja, pa je samim tim i u onlajn polju bio na udaru cenzure, baš kao i na FM talasima. Sa početkom NATO bombardovanja, 24. marta 1999. godine, predajnik Radija B92 je bio zaplenjen, a kako je domen www.b92.net takođe bio preuzet od strane režima, uz pomoć holandskog partnera, XS4ALL momentalno se lansirala nova web adresa – Free B92¹⁶.

Svrha FreeB92 sajta, koji je pokrenut 9. maja 1999. godine, bila je, pre svega, da se signalizira slušaocima u zemlji, ali i onima u inostranstvu, da Radio B92 još uvek živi i funkcioniše. „Kampanja Free B92 nastavlja sve aktivnosti kojima se B92 bavio do zatvaranja – promoviše slobodan govor, objektivno informisanje, društvenu toleranciju i solidarnost, kulture manjina, urbane vrednosti, alternativnu kulturu. Poseban cilj je borba protiv rastuće društvene, a posebno medijske represije kojom režim odgovara na zahteve za otvaranje i demokratizaciju društva“.¹⁷

Već 15. maja 1999. organizovan je prvi 24-časovni muzički internet program – NetAid – posvećen desetogodišnjici Radija B92. U programu su učestvovali brojni muzičari iz celog sveta i prijatelji B92, uz tehničku podršku Kunstradija iz Beča i Radio Qualia iz Australije.

Radija B92 bila preneti u virtuelni, onlajn prostor. Usvajajući ovaj naziv, Radio B92 pokušava da ukaže na trenutno polje svog delovanja, ali i da animira širu, međunarodnu javnost da se uključi u borbu za očuvanje slobodnih i nezavisnih medija čiji je opstanak tokom NATO bombardovanja bio doveden u pitanje. NetAid je, takođe, bio i naziv 24-časovnih programskih onlajn sesija realizovanih svakog 15-og u mesecu, kada su se brojni saradnici, saveznici, stvaraoci u polju savremene umetnosti, medija, popularne kulture i politike, kao i slušaoci, udruživali na mreži, kreirajući jedinstven programski sadržaj, sastavljen od poruka solidarnosti, podrške, muzičkih i govornih segmenata, sve sa ciljem da se održe prisutnim ideja i osnovni ciljevi programa B92. Celokupna NetAid aktivnost bila je koordinirana iz Budimpešte i Beča, od strane saradnika i urednika B92, idejni tvorac NetAid-a bio je Gordan Paunović, a poslednje onlajn emitovanje NetAid je zabeležio 15. jula 1999. godine.

¹⁶ URL: www.b92.net/free, pristupljeno: 30. avgusta 2019.

¹⁷ Uputstvo za upotrebu Free B92, URL: <http://www.b92.net/freesr.html>, pristupljeno: 30. avgusta 2019.

Program se emitovao na <http://www.freeb92.net>, sa osnovnom porukom za solidarnost i podršku B92 timu koji nastavlja da se bori i brani slobodni duh B92 uprkos ratu, represiji države i najnovijoj zabrani radija¹⁸.

Ovaj događaj, osim što je za cilj imao da izrazi podršku slobodnim medijima širom Jugoslavije, nagovestio je mogućnosti digitalnog doba kao što su aktivna participacija publike u programu, direktna razmena sadržaja, interaktivni program i multiplatformnost.

Predstavljeni projekti i oblici aktivacije Muzičke redakcije Radija B92 samo su mali delić bogate istorije ove stanice, ali dovoljni da dozvole zaključak da je B92 bio stanica koja je nastupala protiv svih pravila na kojima je zasnovan savremeni komercijalni radio. Načini na koje se stvaralo, radilo i promišljalo okruženje bili su pre svega zasnovani na entuzijizmu, ali su sa rastom uticaja stanice rasli i profesionalni standardi produkcije i realizacije programa.

Ideje Muzičke redakcije i njen angažman rođeni su u grupi ljudi koji su razmišljali o lepoti otpora. Istovremeno, upravo na primeru Muzičke redakcije je bilo očigledno koliko je teško nametati standarde koje ljudi ne razumeju ili koji nisu bliski jednoj društveno-političkoj zajednici. Ove izazove sa kojima se stanica suočavala rezimira Veran Matić – „u devastiranoj kulturnoj sredini, ne može se menjati svest, ali se mora menjati kulturni model“.

Promovišući mogućnost drugačijeg pogleda na svet oko sebe, nezavisni mediji su odigrali važnu ulogu u sticanju samosvesti građana – „Možeš da zatvoriš neku stanicu, ali nećeš uspeti da ugasiš jednom probuđenu želju građana da o nekom problemu slobodno pričaju“, kaže Dragan Ambrozić u intervjuu nedeljniku Vreme povodom turneje „Nije srpski ćutati“.

Premeštajući polje svoje borbe sa strogo političkih tema na polje „ukusa“, Radio B92 i njegova Muzička redakcija su skrenuli pažnju na činjenicu da je pitanje istine ne samo pitanje politike i istorije, već i pitanje ukusa. Kroz muziku su postavljana pitanja, iskazivana sumnja, pozivalo se na kritiku i preispitivanje.

Nakon petooktobarskih promena muzika je bila i prva žrtva nove programske politike stanice. Počinje se sa formatiranjem muzičkog programa, lični senzibilitet i znanje muzičkih urednika zamenjuju softver, pravila rotacije i insistiranje na komercijalnoj muzici koja neće „uznemiravati“ slušaoca. Vreme bunta polako se povlači pred vremenom tržišta, rejtinga, diktata reklama koje postaju sve važniji izvor prihoda i opstanka stanice. Promene u muzičkoj politici stanice, iako isprva spore, nagovestile su promene koje će dovesti do gubljenja identiteta brenda i konačnog gašenja 2014. godine.

¹⁸ „Sonic Youth su slali snimke koncerata, ekskluzivni materijali, neki članovi Sonic Youth su snimali emisije, Pet Shop Boys je slao divne poruke, Nil Tenant je rekao šta misli, REM takođe... To je bio jedan emotivan trenutak za sve nas“, navodi Gordan Paunović.

Literatura:

- Collin, Matthew, *Guerrilla Radio: Rock 'N' Roll Radio and Serbia's Underground Resistance*, Nations Book, London, 2001.
- Downing, John D. H., *Encyclopedia of Social Movement Media*, Sage, London, 2011.
- Dunbar-Hester, Christina, *Low Power to the People – Pirates, Protest, and Politics in FM Radio Activism*, The MIT Press, Massachusetts, 2014.
- Martinoli, Ana, *Crowdfunding kao strategija opstanka i razvoja nezavisnih medija – studija slučaja Indie Voices*, Zbornik radova *Kultura i održivi razvoj u doba krize*, FDU, Beograd, 2014.
- Šešić, Milena, *B92 urbani radio – politika, alternativa, rok... (I deo – istorija burnih vremena, 1990–1993)*, u: Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti 1, Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Beograd, 1997.

Webografija:

- What is Community Radio?, URL: <http://www.amarc.org/?q=node/47>, pristupljeno: 3. novembra 2018.
- Turneja „Nije ljudski ćutati“, URL: https://www.vreme.com/arhiva_html/467/19.html, pristupljeno: 4. jula 2018.
- Uputstvo za upotrebu Free B92, URL: <http://www.b92.net/freesr.html>, pristupljeno: 30. novembra 2018
- Projekat: Rimtutituki, URL: <http://solair.eunet.rs/~gabriel/rimtutituki.htm>, pristupljeno: 12. novembra 2018.
- 19 godina kasnije: Kako su EKV, Partibrejkersi i Električni orgazam pokušali zaustaviti rat i Miloševiću pokazali srednji prst, URL: <https://lupiga.com/vijesti/19-godina-kasnije-kako-su-ekv-partibrejkersi-i-elektricni-orgazam-pokusali-zaustaviti-rat-i-milosevicu-pokazali-srednji-prst?page=3>, pristupljeno: 18. novembra 2018.
- Zakon o javnom informisanju 1998 – sedamnaest godina nakon ukidanja, gde su mediji u Srbiji danas?, Media & Reform, 2019, URL: <http://mediareform.rs/zakon-o-javnom-informisanju-1998-sedamnaest-godina-nakon-ukidanja>, pristupljeno: 5. septembra 2019.

Audio materijali i intervjui:

- Veran Matić, osnivač i glavni i odgovorni urednik Radija B92 u periodu 1989–2015, intervju realizovan februara 2014. u Beogradu.
- Gordan Paunović, muzički urednik Radija B92 u periodu 1997–2000, intervju realizovan februara 2014. u Beogradu.
- Miško Bilbija, muzički urednik Radija B92 u periodu 1989–1996, intervju realizovan marta 2014. u Beogradu.
- Saša Mirković, autor, urednik i izvršni direktor Radija B92 u periodu 1989–2015, intervju realizovan marta 2014. u Beogradu.
- Dušana Nikolić, autorka Redakcije za kulturu Radija B92 u periodu 1989–2000, intervju realizovan marta 2014. u Beogradu.

Ana MARTINOLI

RADIO B92 MUSIC PROGRAM AND CULTURE AS THE LANGUAGE OF RESISTANCE IN SERBIA – MUSIC AS A TOOL FOR SOCIAL PROVOCATION AND MOBILIZATION

Radio B92, the most influential independent radio station in the Balkans that ceased to exist in May 2015, was established three decades ago, in May 1989. Paper analyzes music editorial policy of this station whose main characteristics were diversity of genres and styles, strong personalization and authorship, promotion of new, alternative and contemporary values. As such, radio B92 Music department, along with the B92 Culture department, was authentic creator and initiator of urban trends in Belgrade and its music policy contributed to the perception of radio B92 as a key media component of the culture of resistance in Serbia during the 90s. Far from the ambition to just entertain its listeners by playing popular tunes, music program of B92 was the strong factor of mobilization, political communication, it was radical and uncompromising, modern and progressive all of which created cult status for most of its music shows, music editors and journalists and positioned station to the centre of turbulent political and social events at the end of the 20th century.

Key words: *radio, B92, music, culture of resistance, community radio, alternative media*